Grillfängerier af Gustaf Fröding. I. Heidenstam

Bokutgåva

Upsala Nya Tidnings A.-B- Tr., Upsala 1898.
Förord.

—

De här följande kåserierna äro såsom man torde ana af titeln icke menade att vara fullt korrekta framställningar äller på djupare undersökning och kritik grundade omdömen. De äro pratmakerier för stunden ungefär som Sigurds och Jörgens i deras respektive tidningar äller mina egna den tiden jag skref under märket Hans Sax. Hvad jag åsyftar med dem är att skaffa mig själf inkomst, sysselsättning och utflöde för infall samt om möjligt att roa och intressera allmänheten. Kunna de ibland gifva någon värdefullare valuta än den af kåserier för ögonblicket, är äfven det mig kärt, men de göra a priori icke så långt gående anspråk.

Finner detta häfte en efterfrågan, som manar till fortsättning, skall jag kanske låta det efterföljas af flera — möjligen i den utsträckning, att företaget kommer att något så när likna en tidskrift, ehuru en alldeles oregelbundet och utan prenumeration utkommande.

Upsala, 24 September 1898.

Gustaf Fröding.

————

Heidenstam.

Till utseendet har Heidenstam mera af gam än af örn. Han har icke örnens fasta hals och hans kroknäsighet har icke den absoluta djärfhet, som utmärker örnen. Detta är ett af de första karaktärsmärken en fysiognomist kan iakttaga i hans utseende. Utom af gamen är det äfven en skymt af hästen i hans utseende och gestalt — roffogeln och hästen äro förmodligen rastecken, utmärkande hans börd, hvars underliga irrgångar genom många generationer kanske äro äfventyrliga nog — jag känner dem icke, men har försökt gissa dem. Härstammar gamen från någon borg vid öfre Rhen och härstammar hästen från ett frimanslider i det flacka Holstein äller Schleswig, ytterligare utvecklad genom kroasering och förädling under svenska officerares kavallerifälttåg? Men den högtyska borggamen och den nedertyska äller jutska hästen äro icke de enda egenheterna i Heidenstams utseende, det finnes något grönaktigt svartmuskigt i hans hy, som icke är europeiskt. Bor det en från vissa stamfäder nedärfd arab i Heidenstam? I så fall måste det vara en af afrikansk skiftning — det är något af en egyptier i Heidenstams figur, något fyrkantigt och tunnt. Arab, egyptier, sydtysk korsriddare, nedertysk hästjunker, svensk officer — kan man i dessa beteckningar se något af hans anors historia?[1] Af hellenen, som man på grund af den sällsynt helleniska stilrenheten i några af hans dikter kunde misstänka, ser man icke mycket spår i hans yttre, utom möjligen i en viss hållningens ädelhet och värdighet, hvilken dock kan härstamma närmare ifrån — d. v. s. från det svenska rådsbordet och de svenska beskickningarne vid främmande hof. Särskildt det svenska synes mig emällertid föga äller alls icke vara framträdande i Heidenstams utseende och uppträdande. När det framträder i hans diktning synes det mig snarast vara det herrgårdssvenska, hvilket mycket väl kan vara det i Sverige bosatta adligt-

utländska. Man känner igän äller tror sig känna igän hemherrgården med alla dess vindskammar- och trädgårdsstämningar, dess traditioner och minnen från äldre äller senare tid i vissa af Heidenstams dikter, inklusive Karolinerna.

Det är doft från klädkontoren på hemherrgårdens vind öfver de utklädda svenska afdöde, som han låter uppträda, tala och röra sig i dikter och noveller — riksmusei och utländska museers klädkammare hafva ytterligare utrustat dem med stämning af forntida dräkter. Adeliga bekanta från släkten och granngårdarne hafva gifvit dem det lif de besitta. Drottning Kristina är kanske icke bara drottning Kristina utan äfven en eller annan greflig tant i familjen. Karl XIIs drabanter äro skolkamrater, kusiner och unga herrar från grannskapet. Och för att fortsätta, så är Karl XII mera Verner v. Heidenstam, när han icke är bara en missuppfattning, än han är Karl XII. Han är icke krigare nog — har icke den storartade och hårda envetenheten, som t. ex. är uttryckt i Cederströms stora tafla och så vidt jag minnes icke illa kommit fram i Topelii skildring af “Rex Regi Rebellis“. När han uppträder med något af genialitetens utrustning är det den Heidenstamska genialiteten, icke den Karl-den-tolfteska. Jag talar vårdslöst och kanske orättvist, men jag skrifver denna gången såsom skådespelare spela när de “spela på temperamentet“, d. v. s. låta infallen löpa som de behaga, och dessa kåserier göra icke anspråk på att vara annat än paradoxala.

Jag tror som sagdt icke mycket på det svenska hos Heidenstam annat än i mening af det utländskt- adliga på svenska herrgårdar. Heidenstams egäntliga hem är Palästina, där hans Rhengrefliga förfäder, ifall de varit Rhengrefliga, haft kärleksäfventyr med koptiskt-arabiska emirdöttrar, hvilka ledt anor äfven från alexandrinska hellener och kanske desslikes från Babylons konungaborg, dit Farao stundom sände sina döttrar som fredspanter.

Sedan jag skrifvit det ofvanstående, läste jag upp det för en dam af mina bekanta, hvilken invände, att den isländska tonen i Heidenstams dikt om “Gunnar från Lidarände“ tyckes äkta och att till och med i den helleniska dikten om “Den nioåriga freden“ ett och annat erinrar om det isländska samt att således ett äkta nordiskt lynne kan vara inneboende i Heidenstams väsen. Emällertid kan anmärkas, att det fornhelleniska och det fornskandinaviska lifvet, det isländska medräknadt, ha en inre släktskap, dels beroende på en värklig rasernas släktskap, dels möjligen äfven på att den homeriska perioden och perioden 800—1100 i den fornskandinaviska norden torde något så när motsvara hvarandra såsom folkutvecklingsstadier. Den som älskar det helleniska och förmår med sanning och kärlek skildra detta, torde därför äfven utan att vara genuin skandinav kunna skildra det fornnordiska med sanning och förkärlek. Äfven det omvända förhållandet kan dock vara möjligt och jag vill icke helt bestrida att icke ett äkta nordiskt släktdrag, födt af skandinaviska förfäder, kan vara tillstädes i det Heidenstamska kynnet. En människas släktledning förgrenar sig ju bakåt i stor mångfald och den sydländska härstamningen utesluter icke den nordiska. Emällertid torde hos olika individer af samma familj än den ena än den andra härstamningen vara starkare framträdande. Om alltså Heidenstam är nordbo, tycks det mig att han är nordbo från en långt försvunnen tid, då det nordiska och det helleniska voro i närmare släkt än de nu äro. De adligt- svenska dragen i Heidenstams kynne tyckas mig i alla händelser icke behöfva vara mer svenska än hos de med skotskt och tyskt blod så starkt blandade öfriga svenska adelsfamiljerna.

Månne icke förkärleken för Hellas, antiken och orienten också äro så förherrskande i Heidenstams diktning, att den öfverskyggar allt det öfriga? Det medges att t. ex. Tivedsdikterna bära äktsvenska drag — Fia vid brunnen, som tvättar sig, är en äkta svensk flicka, barnen i torpet, som äta med träsked kejsaremat, äro också svenska, men den helleniske faunen Söndag, midt uppe i allt det tivediska, är också han en svensk? Och karolinerna äro visserligen svenskt klädda och tala svenska, men månne de äro målade med samma kraft och förkärlek som zar Peters gästabud äller haremslifvet i Seraljen? Och känner man sig äfven hemma på Olshammar med dess gamla klädeskistor på vinden och dess rosenhäger i gräset, så är man knappast mindre hemma i Ninive, i Ninive det gamla, i det egyptiska glada Tanta, äller på “det långa Kreta, där

vildsvinshjordarne beta det molniga berget Ida.“ Och hvad är det för underligt evangelium pilgrimen Hans Alienus från östern och skuggornas riken för med sig till norden? Ej är det hednakult från Manhem och Asgård i öster, ej häller är det just Hvite Krist — “lyss jag i kåpans musselskal brusar Arkipelagen, ekon af tympanon och cymbal dallra vid böljeslagen — jungfrur röfvande utan ånger, frusta centaurer i flyende tramp.“ Det är något af Hellas i detta, men bakom Hellas skymtar man en vildare och starkare hedendom än den jämförelsevis måttfulla helleniska — det är Babels och Ninives, samtida med den hebreiska jehovismen. “Skuggorna rörde min panna och skönt steg en fornvärld ur grafven. Ninives döttrar virade grönt rundt kring pilgrimsstafven. Stjärnorna blossade bibliskt klara. Sakta susade strängaspel. Skuggornas krossade underbara skönhetsrike betog min själ.“ Pilgrimen har hört “dånet af Moses knutna hand“ gå genom tiderna, denne Moses, halfegyptiern, “en af dessa tre äller fyra människor, hvilka stå kvar från forntiden som obelisker öfver begrafna städer.“ Han har sett den unga Ruth, “som knöt sig en kärfve ax i soln“ och “vände sig om och snöt sig i dammiga yllekjoln“, därutinnan visserligen ej så olik en äller annan torpartös under en nerkisk herrgård, men fornhebreiskt naiv. Han har sett den “unga kristendom, som i kläder sida och hvita drog bort till kejsarens Rom“, sett skuggan af Jesus Kristus själf, älskvärd och ödmjuk, sett hans smala fina fot, kanske mera arisk och mindre semitisk än den borde, passa till en af hans egna adliga vederlikar. Men månne han icke sett allt detta, visserligen genom en modern turistkikare, men med helleniska, ninivitiska, kaldeiska, egyptiska, muhamedanskt-tempelherriska ögon, snarare än med hemsvenskt kristna ögon. Man känner igän junkern från en borg i närheten af Toggenburg, Habsburg och Hohenstaufen, som med skyddsbref från den bannlyste, för muhamedanism och magi misstänkte kejsar Fredrik II af Hohenstaufen — jag diktar här fritt äfter min fantasis tillskyndelser — dragit ut till Palestina att söka sin från östern med en emirdotters son en gång hemvände faders vänner, de i gnostisk-hednisk-muhamedansk visdom invigde tempelherrarne och schejkerna. Han försjunker allt djupare i de magiska invigelsernas mystiska forndrömmar och lefver sig in i sina förfäders på mödernet lif och dagligdags tillvaro. Han ser på kristendom och judendom med den upplyste hellenens ädelmod, aktning och förståelse, med den invigde muhamedanske gnostikerns hemliga insikt, icke med den kristnes fruktan och underkastelse — och hans nedärfda sympati breder sig med lika stor om icke större förkärlek öfver det kristna urhemslandets grannländer. Pilgrimens evangelium är icke något tillrättaställningsevangelium till människosläktets frälsning, endast den hemliga kunskapen om ett renare, enklare, skönare lif, som en gång varit. “Självförpinande helig broder döljs ej under den rock jag bär, ej den skinande fru Guds moder mina aningars drottning är.“ Han vet hur det gamla frihetsevangeliet blifvit missbrukadt och gjordt till fribref för förfallet, och erkänner att det förra evangeliet måste ännu länge betvinga människornas låghet, innan den fornglada friheten åter kan blifva värklighet. Men vemodet öfver det förgångna skönhetslifvet och tillbakalängtan till detsamma äro honom starkare än tillrättaställaredriften. “Skuggornas jämnade skönhetsrike vann för eviga tider hans själ.“ I “Karolinerna“, där Karl XII:s och hans följeslagares lutherska gudsfruktan är oskiljaktig från ämnet, skildras denna med sanning och högaktning, men huruvida någon religiositet af samma slag som denna karolinska dels kärnlutherska, dels pietistiska äller någon därmed besläktad modern art värkligen förefinnes hos “Karolinernas“ författare, må väl tillsvidare lämnas osagdt.

Lika litet som man i allmänhet hos Heidenstam finner någon fördom mot kristendomen äller något upprorstrots mot dess myndighet, inför hvilken han väl icke har någon känsla af underdånighet, lika litet finner man hos honom någon “skranten samvittighed“ i fråga om det naket erotiska. Huru djärfva hans skildringar af detta slag än äro, synas de mig mera rena än dylika i allmänhet äro. T. o. m. Byron är ibland frivol på det vanliga ungkarlsmässiga sättet. Heinrich Heine är medvetet pojkaktigt fräck för att retas med kälkborgarna — han liksom räcker ut tungan och gör oanständiga gester för att förbluffa dem. Ibsen behandlar det könsligt sjuka med läkarens och själasörjarens skoningslöshet, Björnsson dels med prästens och familjefaderns känslor, hvilka kräfva en hänsynsfullhet, som ibland kanske är inne på andra sidan filisteens gräns, dels med sedepredikantens moraliska brutalitet halfvägs i strid med den äkta naturmänniskans sympati med det naturliga. Viktor Rydberg var teoretiskt frigjord i fråga om det nakna,

men han förefaller blyg — man ser en hemlig rodnad bakom den lampskärm, under hvilken han skrifvit om “byssosdimmor, hvilka röja för lysten dag romarinnors stolta behag“, huru helleniskt marmorädelt än hvarje dylik skildring blifvit i hans dikt gestaltad. Endast Shakespeare, Bellman, Goethe och Bibeln — om man frånräknar ett och annat t. ex. det besynnerliga pryderiet i episoden om Noah och Ham — skildra ofta med jämförelsevis oförfärad öppenhet och frihet det nakna och könsliga utan att det småttfrivola åtminstone hos den skildrande själf är tillstädes och utan någon undermedvetenhet att begå något brott. Till detta slags skildrare torde man äfven kunna räkna Heidenstam. Ett stycke prof på djärf och frisk nakenhet är Bacchuståget i “Tvillingbröderna“. Det är just icke något högtförfinadt lif som beskrifves, det är rus och galenskap, men det synes vara en sund blick, som betraktar det, — fastän den knappast betraktar med moralistens ögon, som önska förädla det låga till ett högre, utan med konstnärens, som utan all biafsikt försjunka i glädje öfver färger och gestalter, om än äfven moralisten endast för stunden håller sig afsides och framdeles äfven han kommer att säga sitt ord — “nog är det vackert och lustigt i sin friska galenskap, men det kan endast ha rätt att vara till såsom öfvergående moment“.

Heidenstam synes mig vid skildringen af det erotiska och nakna liksom stå utanför all kamp om rätta sättet. Han fruktar intet, ångrar intet, gör inga afsteg åt höger äller vänster, är icke frivol, icke blyg, ännu mindre pryd, icke fräck, har ingen skamkänsla, men begår icke häller någon råhet — det som ser ut som råhet är det icke, endast frihet från fördom. Han är som diktare lik en kung, hvilken kläder af och på sig i hela hofvets åsyn, äller som en vilde, hvilken aldrig vetat af att det är orent att vara naken.

Såsom skald är Heidenstam mera konstnär än virtuos. Med poetisk virtuositet menar jag här förmågan att med stor skicklighet genomkomponera ett stycke inre äller yttre lif i med stor skicklighet utförda rimflätningar, konsonant- och vokalsammanställningar, meter- och värsarter, äller om det gäller dramer och romaner, i med stor skicklighet utförda handlingar, situationer och dialoger. Med poetisk konstnärlighet menar jag här — hvilken betydelse man äljest kan lägga i ordet “konstnärlighet“ — en mer än vanligt rik och djup känsla, förnimmelse och åskådning af inre och yttre lif jämte en däraf följande mer än vanlig förmåga att uttrycka det kända, förnumna och åskådade i lyrisk dikt, roman äller dram, utan att därför någon synnerlig skicklighet i rimflätning, ordsammanställningar, dialog etc. nödvändigtvis behöfver utvecklas i utförandet, om ock vissa yttre värkningsmedel, men kanske här mera oafsiktligt, alltid måste brukas för att ett poetiskt konstverk skall kunna begripas. Jag vet icke om detta är en fullt riktigt uttalad skilnad mällan virtuositet och konstnärlighet, hvilka väl aldrig kunna tänkas fullt skilda från hvarandra — men den må tillsvidare få gälla så godt den kan.

Huru som hälst har jag själf en viss benägenhet att inrubricera somliga skalder — roman- och dramförfattare inberäknade — mera under begreppet virtuoser, andra mera under begreppet konstnärer. Hos vissa skalder kan man likväl icke påstå att de icke äro stora virtuoser på samma gång det icke kan förnekas att de äro stora konstnärer — hos andra tycker man sig finna att än det konstnärliga än det virtuosa är förherrskande vid olika perioder af deras lif, i olika värk, äller i olika delar af samma värk.

Jag har hört det efter min mening besynnerliga omdömet om Heidenstam, att hans poesi är mäst “konst“, i betydelse af virtuositet med en liten anstrykning af konstgrepp. Jag medgifver att jag på sina ställen i Karolinerna tyckt mig finna något liknande konstgrepp och att hans virtuositet i värskonst på senare tid blifvit starkare framträdande än förut. Men till sitt väsen är han en af de siste jag skulle vilja inrubricera som virtuos och en af de förste jag ville räkna till konstnärernas grupp, om ock hans virtuositet, hur vårdslös den också stundom är, äfven den ibland kan öfverträffa deras, som nästan hufvudsakligen endast äro virtuoser.

Understundom tycks det mig emällertid som saknade Heidenstam den koncentration, som är nödig att göra en dikt till ett riktigt fullfärdigt konstvärk, ibland tycks det mig som han läte värsen gå äfter behag antingen den är välljudande äller icke, bara han får fram alla bilder och infall som trängas om att bli uttryckta. Stundom tycks mig denna vårdslöshet gå litet för långt, äfven om det är något berättigadt i den invändning

som kan göras att det är bättre att bilden och tanken komma fram i sin ursprungliga äkthet än att de skola stympas äller snedvridas af rim och meter.

Redan i “Vallfart och Vandringsår“, där likväl dessa svagheter torde förekomma oftare än i hans andra diktsamling, finnas likväl mästerstycken af koncentrerad värs och bild i förening som t. ex. detta om Abu Jussuf bokpräntare:

Hans djupa svarta öga sken
Ur mörka hufvudklädet
Han knöt sin hand af skinn, af ben
och slog i fönsterbrädet.

Han strök sin kala hufvudskål.
— “Ni lata sällar, vet ni hvad?
Först den kan lefva nöjd och glad,
som lefver för ett mål.“

Vacker musikalisk värs och jämförelsevis fullfärdig är äfven “Isissystrarnes Korum“, en riktig visa, mera känslorik och innerlig än många visor pläga.

Oskuldsfulla systrar, lyften kransen
från ert hår till nattens blund!
Öfver öknen glimmar aftonglansen.
O! att evig vore kvällens stund.

O, att Tebes flickor, hvilka träda
med sin kruka till brunnen gladt,
alltid vore lika älskligt späda,
lika älskligt unga som i natt.
O, att barnen, som på bergets kam
bredvid hjorden gå
alltid vore barn och deras lam
alltid lika små!

Rena, oskuldsfulla systrar, gråten,
gråten ljuft på er myrtenkrans!
Stängen templets dörr för världen! Låten
blott den ljufhet, som i kvällen fanns,
blott de ungas oskuld här bo inne.
Skänk den här en fristad än,
när hos dessa barn och flickor den
länge sedan endast är ett minne.

Det enda som stöter mitt öra i denna korsång är den där uttalade önskan att lammen skola vara alltid lika små — det menas förmodligen att lammen alltid skola förblifva lam, men det är kanske något alltför sött i själfva uttrycket, som värkar barnkammaraktigt.

Något af samma melodi och samma stämning af vemod och lycka, men en melodi i ännu mera genomarbetadt skick och en stämning ännu starkare och rik på inre lif är det i den underbara visan “Morgonen“ i Heidenstams sednare diktsamling. Jag har ibland gråtit, när jag läst den.

Morgontimme, jag vill händer lyfta.

Jag hör sorl, jag hör lyrors slag.
Tag mitt offer! Ack, du ser mig snyfta!
Lyckans snyftning som offer tag.
Du sprängt lås och reglar
från min andes hus.
Allt mitt väsen speglar
som ett haf ditt ljus.

I "Ensamhetens tankar", en af den första samlingens diktcykler, där man på grund af dikternas korthet kunde vänta att den lyriska koncentrationen borde vara tillstädes, är den ock ibland att finna. Dessa småstycken likna för öfrigt oftare en slags känslans och reflexionens "Sprüche in Reimen" än de likna visor och sånger. Koncentrationen ligger också snarare hos dessa dikter i tankens och bildens sammanträngdhet än i formens fasthet och värkar därutinnan understundom med epigrammatisk kraft.

"Der innerst i min ande bor en gnista;
att lyfta den i dagen blef mitt mål,
min lefnads lif, mitt första och mitt sista.

Hon gled mig undan, tärde och förbrände.
Den lilla gnistan är min rikedom;
den lilla gnistan gör mitt lifs elände.

Kan man kortare, innerligare och sannare uttrycka genialitetens äller om man så vill endast det personligt egenartades sorg och lycka än i dessa sex rader. Vistonen finnes dock äfven den vackert representerad i en strof som denna:

Du trafvare min,
jag längtar ej in
Till kvafva hemmets kakelugn.
Håll ut en timme, håll ut i tu
och du köper mig du
två korta timmars lugn.

Äller i det korta Goethe-värdiga stänket af en visa.

Jag snärjer i en snara,
var viss du får mig kär.
Men just när du skall svara
dig själf en dag så här:

"Jag får väl ge den styggen
Mitt hjärta, som han tiggt;"
då vänder jag dig ryggen
och gör en munter dikt.

Äller i det straxt äfterföljande stycket som icke blott är Goethe-värdigt utan äfven kanske Goethe-reminiscerande ("warte nur balde ruhest du auch"):

"Hvarför till ro så brådt,
du som jag vill allt godt?
Följ mig en månskenstimma,
Kyrktorn och fönster glimma.

Fullmånen lyser klart.
Natten är snart förbi.
Stanna, min flicka! Snart
finnas ej häller vi.“

Frånser man att det är tvenne själar med i detta dödstanke-ackord och att dessa själar äro unga, liknar det nästan en öfversättning af det berömda Goetheska — i så fall den yppersta vi äga, ett alldeles lytelöst stycke, vare sig betraktadt som original eller icke.

En riktig visa och en riktigt vacker visa är äfven stycket XXII af samma diktcykel, ehuru det liksom ofta i Heidenstams dikter kanske har mer af bild- och färgtyngd än visor kunna bära utan att förlora sitt väsen af visa. “Bland cedrar lyser med bländhvit tinne ett tämpel helgadt åt fädrens minne, bekransadt sofvande som en grift“ — ett stycke värs som detta är kanske litet för tungt att sjungas, hur väl det äljest ljuder. Men de sex sista raderna sjunga och dansa, om ock äfven de icke lättfotadt, som vore det värkliga dansande barn och unga kvinnor:

Kring dörren kvinnorna myrthen linda.
De sjunga, medan de sammanbinda
Den långa slingan med purpurgarn:
“Må denna fäst våra fäder gälla!“
“Då svarar kören i templets cella:
“Af deras kärlek vi äro barn.“

Jag vill icke påstå att bild- och färgtyngden i den Heidenstamska dikten i och för sig är ett fel. Hvilken lefvande tafla är det icke i denna kortfattade halft dramatiska halft lyriska färg- och melodiskildring, hvilken äfven har något i sig af anordning med växelkorer. Men det förefinnes måhända en hemlig strid mällan den dansande tonen och takten å ena sidan och det med lif mättade innehållet å den andra. “Bländhvit“ — “gafveln“ — “sammanbinda“ — “purpurgarn“ — äro kanske alltför tunga ord för den dans de träda. Kanske besitta dock äfven de gamla helleniska korerna hos Sophokles, hvilka äfven de tyckas gå i danstakt, just denna tonfallens tyngd, hvilken torde gifva dem en värdigare, men icke klumpigare hållning än mera modernt lättfotade visor.

En och annan gång är Heidenstam fullt ut så konstskicklig i rent formelt hänseende som hvilken stor virtuos som hälst utan att därför vara mindre konstnär i djupare och rikare mening t. ex. i den underfulla och hemlighetsfulla pilgrimssången. Äfven där är dock melodien sammansatt af alltför bild- och färgtyngda tongångar att vara riktigt sångbar. Jag har ibland tänkt mig att den borde sjungas med orgelackompagnemang samt kanske här och där med beskrifvande helleniska korer. Hvem skulle till piano äller guitarr kunna sjunga ord som dessa:

Stilla, saliga
soningsfulla
stämmor, fåfängt kallen I.
Hotfullt otaliga
syner rulla
upp ur Hades min syn förbi.

Ett instrument lämpadt att ackompagnera detta stroffragment är möjligen harpa. Men räcker ens harpan till för en sång som denna?:

Jungfrur röfvande
utan ånger

frusta centaurer i flyende tramp.
Afgrundsbedöfvande
vilda sånger
skratta i takt med hofvarnes stamp.

Endast orgeln kan kanske uttrycka detta sista. Orgeln med sitt väldiga omfång om allt det religiöst djupa och höga kan måhända ock skildra det demoniska och möjligen äfven det som ligger vid det demoniskas gräns — det hedniskt vilda, hvilket visserligen icke är demoniskt i sig själft och icke hos Heidenstam framträder som demoniskt, men blifver det hos den kristtroende som öfverlämnar sig åt detsamma mot bättre vetande. Det demoniska är öfver hufvud taget icke mycket med i Heidenstams diktning annat än i den under nittonde århundradet traditionella betydelse, som uppkommit under inflytande af Byron. Han tyckes icke riktigt förstå det sataniska såsom det mot bättre öfvertygelse skeende. T. o. m. när han skildrar Satan direkt som i "Djäfvulens frestelse", där Satan frestas af Messias, är Satan för frank och fri att vara Satan. Visserligen är det något sataniskt i hans dräkt och uppträdande.

Från vagnen steg Djäfvulen ned och log,
men alla de andras leende dog.
Af perlor en månehalfva
på toppen af lufvan gungande sken
och lockarne blänkte af salva
vid hvardera örat på kammar af ben.
Med långa tänder och skägglös haka,
med näsan krökt öfver färgad läpp
och ögonen trötta af nöjen och vaka
han stödde sin tunna hand på sin käpp.
Så ljudlöst skredo hans sockor
af persiskt gråvärk, att blott vid hans gång
där ljöd en sakta och pinglande sång
från bältets kulor och klockor.

Nog är detta tassande i sockor och pinglande med klockor, denna blänkande salva och dessa kammar af ben samt isynnerhet detta löje, som dräpte de andras, en icke olämplig utstyrsel för det sataniska, men det är liksom för mycket af ungdomlig konstnärsglädje öfver denna utstyrsel och det sataniska, redan nu alltför litet sataniskt, är det ännu mindre i det följande. Han liknar nästan mer en indian, som i mockasiner och fjäderkrona mött en puritansk, om Herren Jesus talande missionär, hvars ord han missförstår samt med indiansk höflighet och intelligens försöker att sätta sig in i och på sitt indianska poetspråk försöker besvara så godt sig göra låter, än Satan själf ansikte mot ansikte med Jesus själf.

Goethes Mefistofeles, ehuru kanske alltför mycket godmodigt humoristisk, har möjligen mera värkligt djäfvulskap i sig, och äfven Byrons Lucifer har visst åtminstone en djupare känsla af evig fiendskap till världsallherrskaren, men äfven han har väl för mycket ädel höghet öfver sig att vara någon riktigt satanisk Satan. Förmodligen är det ofta någon sida af deras eget väsen skalderna skildra, när de skildra Satan. Mefistofeles är förmodligen icke mycket olik satirikern och humoristen Goethe. Lucifer är den ensligt sörjande trotsaren och grubblaren Byron med nattens höghet och mörker öfver sinnet och nattens stjärnesvärmeri om pannan. Heidenstams djäfvul är hedningen Heidenstam, som under kristendomens inflytelse väl kan misstänka sig själf för sataneri, men är för helleniskt naiv att fullt begripa sig själf såsom djäfvul. Det kräfves att svika sig själf för att blifva djäfvul och kanske, ehuru möjligen icke med nödvändighet, äfven för att skildra det djäfvulska med sanning. Man må vara aldrig så högmodig och hänsynslös — så länge man är det på god tro, är det intet djäfvulskt däri. Det kan väl vara tvifvelaktigt om

landsförrädaren Alkibiades någonsin kände den ångrande obotfärdiges pina och lust att pina — att han i alla fall till sist uppförde sig otadligt nobelt mot Athen, var möjligen endast i enlighet med den suveränt samvetsfrie äldre evpatridens stadgade smak för det ädla, liksom hans landsförräderi varit den unge evpatridens otålighet att vara bunden med något som hälst band på sin makt- och ärelystnad. Jag känner emällertid icke Alkibiades' inre historia — möjligen har äfven han haft en kamp med sig själf och en luttring att genomgå. Och så torde äfven ha varit fallet med hans närmare äller fjärmare fränder i senare tider — en Bolingbroke, en Mirabeau, en Armfelt, en Byron.

Planen för dessa kåserier omfattar inga grundligare källstudier och jag vill därför icke tum för tum undersöka hvad Heidenstam är och icke är — endast framställa ett och annat af de intryck han gjort på mig såsom skriftställare och personlighet. Hans lefnadsfilosofi lär skola finnas i Hans Alienus samt här och där annorstädes. Jag minnes icke äller har aldrig vetat mycket om denna filosofi. Jag misstänker, att Heidenstam är filosof något så när på samma sätt som Goethe var det, en som är intuitivt medveten om mångt och mycket, som andra filosofer icke drömma om. Men någon systematiker äller terminolog är han väl näppeligen, och jag misstror i hög grad hans förmåga af konsekvens i utsagor. Sanningen är emällertid på samma gång så omfattande och svår att uttrycka, att det kan vara rätt mycket sanning i två skenbart ganska motsatta uttalanden. Ett är att djupt känna och ana hvad lifvet i sitt innersta väsen är och uttala detta i karaktäristiska bilder och slående epigram — ett annat är att bygga riktiga slutledningar från riktiga premisser; bägge sätten äro bra, men det senare tråkigare. Det förra är Goethes och Heidenstams, det senare Kants och Boströms.

När Heidenstam är tänkare är han vanligen jämsides dels bildande konstnär, dels kvickhufvud och epigrammatiker, och i all synnerhet paradoxmakare. Han liknar till en viss grad Tegnér i sättet att fyrverka med infall och bilder, hans stil är möjligen delvis påvärkad af Heine, men det är dessutom något särskildt Heidenstamiskt i hans sätt att breda bredt och vårdslöst med penseln — än en bild färdig i få penseldrag och lefvande som lifvet självt, än och det rätt ofta bara ett utkast, en sorts halfdröm, hvars ofullfärdighet och skumhet förarga människor, som likt mig önska litet större tydlighet. Af fraser, som skola ersätta det värkligt kända och i fantasien värkligt sedda, förefaller det mig däremot, att man finner endast föga hos Heidenstam. Han förekommer mig sällan oäkta, men rätt ofta alltför vårdslös i lyrisk form och äfven någon gång otydlig i bild, ehuru detta egentligen icke på grund af den liflighet hvarmed han ser bilderna uppstiga inom sig är i enlighet med hans konstnärliga egenart. Jämte de mera tydliga syner han ser, ser han förmodligen otydliga, och han framställer kanske äfven de senare omedelbart sådana de tett sig, utan att äfteråt försöka utfylla det osedda med något indiktadt — en utväg, som väl icke häller är den riktiga. Bland "Karolinerna", hvilken bok jag emällertid erkänner att jag icke läst med någon ingående kritik, finnes, om jag ej misstar mig, åtskilligt af detta skugglika fantomartade utan fullständig gestalt — ett stycke samtal i natten, en enstaka röst ur intet, ett ansikte, som dyker upp och försvinner, en vandrande gestalt af gamla lifrustkammarkläder utan ansikte och händer, drömsyner som icke nått visionens klarhet och endast halfvägs finnas kvar i erinringen, när drömmaren vaknat. I Karolinernas andra del tycktes mig, när jag läste den, det skildrade lifvet vara mera lefvande, ehuru äfven där vissa skildringar äro fragmentariska och vaga. Nog är det en liten karaktäristisk och värkligt lifliknande episod, när Svedenborg räcker rekryten snushornet, men episoden är alltför flyktig — man ville gärna ha något mera af den vänlige, älskvärde och underlige siaren-vetenskapsmannen — och han som fick snushornet och gick och grubblade på kungamordet, hvilken dimfigur är icke han?

Öfver zar Peters gästabud och lidelse är det däremot full realitet, en genial tafla, möjligen direkt påvärkad af någon förebild i Kreml äller Zarskoje-Zelo? Likaledes har realiteten följt "Dumma svenskan" ända in i harems orientaliska saga, äfven den senare minst lika real som den dumma svenskans svenska folkspråk, tafatta åtbörder och enfaldiga ädelmod. Förmodligen äro dessa bägge bilder vid sidan af några till de yppersta bland Karolinerna.

Hvad skall jag ytterligare säga om Heidenstam, utom det redan sagda, att han — i enlighet med min diktande fantasi, om icke i enlighet med värkligheten — är en försvenskad utländsk ädling med anor från en högtysk borg, från det helleniska Alexandria, från Thebe, Babel och Lyckliga Arabien, att han är boren konstnär och skald, att han som filosof är intuitiv likt Goethe och som kvickhufvud i släkt med Tegnér och Heine. Som svensk ädling är han gästfri och vänsäll, ehuru lika ofta förnämt tillbakadragen, som spirituelt kåserande. Som Faraos ättling vill han se hoffolk omkring sig, drömtydare, munskänkar, bagare och trollkarlar, ehuru den arabiske scheiken i honom stundom vill grubbla och drömma i enslighet. Som Sardanapalus vill han kanske hälst afvakta hornsignalen om persernas anfall vid gästabudsbordet, ehuru han kanske äfven icke sällan sett väggens mene tekel och kanske ej fruktar det, utan ännu hoppas en Babels pånyttfödelse. Den halfarabiske tempelherren lefver ännu kvar i honom och om också halft resignerad, har han kanske icke helt uppgifvit hoppet om att finna Moguls kungaring, hvilken ändå trots allt kanske icke synes honom fullt lämpad för gatsoparen Umballas plebejiska tinningar. Lifdrabanten från Bender synes mig vara en mera förbigående anornas reinkarnation än de föregående. Hvilken skall följa efter denna? Zar Peters gestalt tyckes i Heidenstams dikt peka ännu längre åt öster än Karl XII:s i Kungsträdgården.

Det finnes i Heidenstams skaplynne en lust att kläda ut sig, att arrangera diktade historiska uppträden och agera med i dem — en böjelse som icke så litet liknar Gustaf III:s. Han gör visserligen allt detta med half ironi, men har icke desto mindre ett visst välbehag af detta utklädande, arrangerande och agerande. Om jag fortfarande rider min käpphäst om härstamningen, hvar finner jag upphofvet till detta om icke från rococcon och kanske äfven barocken med allt dess teatraliska utklädande, bägge hemmahörande på hofven och herregodsen och således

direkte och faktiskt nedärfda hos Heidenstam, icke bara fint förstådda och genomstuderade som hos den lärde Levertin, hvilken väl äljest är vår rococcoman par préference. Men äfven vid sidan af denna härstamning från dessa barockens och rococcons adliga aktörer med deras utklädning till förgångna tiders heroer, torde hos Heidenstam den andra faktor, jag förut antydt, vara medvärkande i hans fornsympatier — aningen om ett en gång i förfäderna genomlefvadt lif i helt annan omgifning än där han nu dväljes. Det är icke så solklart att icke starka sympatier mällan en viss människa och en viss period i ett visst land bland ett visst folk icke är beroende på ett faktiskt organiskt sammanhang — ej häller det att icke blott en talesättlig utan värklig frändskap finnes mällan två människor, skenbart långt, långt borta från all skyldskap — i det nämligen förgreningen skett så långt tillbaka i tiden, att vetskapen om skyldförhållandet försvunnit äller att man äljest af annan anledning icke vet något om detsamma. Hvad särskildt sympatien för förgångna folk och tider beträffar kan den möjligen vara beroende på ett släktarf — se härom hvad naturvetenskapsmän hafva att säga rörande atavismer — hvilket äfter århundradens hvila på nytt uppträder starkt utveckladt. Man må alltså, om man så vill, skratta åt mina fantasier om Heidenstams reala härstamning — icke blott som “Adlerbeth med romare i släkt“ till karaktären — från de länder och folk där hans fantasi hälst dväljes. Ett och annat kunde kanske värkligen vara att finna genom tillämpning af en hypothes som den om sympatiens, utseendets och uppträdandets hänvisning på härstamningens källa och tillflöden hos skalder och konstnärer. Lermontovs byronism torde icke blott varit samtidighetens och en tillfällig själslikhets frändskap med Byron. Lermontov var en ättling af den skotska ätten Lermont och Byron på mödernet af den likaledes skotska ätten Gordon. Hvem vet, om ej en värklig släktskap, kanske t. o. m. rätt ofta på nytt knuten, för flera äller färre århundraden tillbaka förefunnits mällan dessa bägge ätter? Laura Marholm har gjort en fantasiutflykt med Strindberg genom hans kveniska förfäder öfver Sibiriens snöslätter och tyckt sig återfinna samojediska och tschutsiska drag i hans anletsdrag, gestalt och skrifter. Jag har följt hennes exempel och försökt i hans anletsdrag, gestalt och skrifter återfinna urtidernas Heidenstam, i Egyptens Thebe och Alexandria, i Saba och Babel, ehuru han sedan dess genomlefvat högtyska, lågtyska samt herrgårds- och hofsvenska stadier.

Noter

1)

Såsom en antydning om den Heidenstamska ättens fjärntutländska sympatier, må nämnas att en af dess nu lefvande medlemmar varit generalkonsul i Rio de Janeiro, en annan är öfverdirektör för sanitetsväsendet på Cypern, en är ingeniör i Syrien, en kvinlig medlem är gift med en tjänsteman i grekiska utrikesdepartementet, en annan med grekiske generalkonsuln i Stockholm, hvilken dock är svensk till börden — de grekiska sympatierna ha för öfrigt kanske äfven uttryckt sig i en fröken Heidenstams giftermål med en e. o. professor i grekiska vid Lunds universitet.